

ELEMENTI OBDOBJA PRESELJEVANJA NARODOV NA NEKROPOLI NA PTUJSKEM GRADU

PAOLA KOROŠEC

Ljubljana

Se enkrat je čiščenje arheološkega gradiva pred konservacijo¹ odkrilo med grobnim inventarjem zgodnesrednjeveške nekropole na Ptujskem gradu nekaj novih momentov.² Pridobljeni novi elementi v zvezi z nekaterimi najdbami³ in študijami analognega gradiva⁴ v drugi luči osvetljujejo kulturno trajanje omenjene velike nekropole, odpirajo pa tudi možnost, proučevati periodo, ki pri nas do sedaj ni bila raziskana in obdelana. Nakazal jo je, čeprav samo z antičnega stališča, profesor Klemenc,⁵ njegovemu spominu so posvečene te vrstice.

V tem članku imamo namen posvetiti se samo novim elementom iz groba št. 5, ker predstavljajo zelo zanimivo najdbo. Ker pa so ti elementi z omenjeno konservacijo v osnovi spremenili kulturni habitus tega groba, terjajo ponovno obdelavo vseh tu najdenih predmetov. Da bi bila slika te najdbe kar se da popolna, bomo še enkrat podali vse, kar nam je o grobu št. 5 znano.

Podatki o tem grobu so zelo skopi. Iz poročila vemo, da je bil grob v globini 1,50 m, da je bil skelet dolg 1,60 m in zelo slabo ohranjen. Spol in orientacija nista podana.⁶ Sodeč po načrtu odkopanega dela grobišča 1909. leta, je skelet ležal v smeri Z—V z določenim odklonom proti jugu.⁷ Kot pridatek iz tega groba se omenja bronasta ogrlica — torques s pentljo in kvačico. Na njej so kot priveski dva bronasta uhana in dva bronasta obroča, eden okroglega, drugi ploščatega preseka. Grob je datiran po načinu datiranja, ki je bil v uporabi, ko je bila odkrita in obdelana vsa nekropola, skupaj z vsem grobiščem v 10. in 11. stoletje.⁸

¹ Čiščenje je izvršil preparator Pokrajinskega muzeja v Ptujju Janez Gojkovič 1966. leta.

² P. Korošec, Tehnika »damasciranja« na slovanskem nožu z nekropole na Ptujskem gradu. Zgodov. časopis 19-20, 1965-66 (1966) 95 sl.

³ J. Werner, Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. München (1956) (dalje J. Werner, 1956).

⁴ S. Bešlagić, Grborezi, srednjevjekovna nekropola. Sarajevo (1964) (dalje Grborezi).

⁵ J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki. Dela SAZU 4, 1950, 78 sl. (dalje J. Klemenc, 1950).

⁶ V. Skrabar, Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloss Oberpettau. Zeitschr. d. Histor. Ver. f. Steiermark 8, 1910, 121.

⁷ ibid. Situationsplan.

⁸ ibid. 132 sl.; J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Dela SAZU 1, 1950.

Najbolj zanimiv predmet med gradivom tega groba je nedvomno ogrlica — torques (T. 1: 1). Izdelana je iz bronaste žice, katere en konec se konča s kvačico z majhnim bikonično oblikovanim gumbom na vrhu. Drugi konec je sploščen v elipsoidno ploščico, na kateri je izvrtana majhna luknja za zapiranje. Proti koncema je ovratnica okrašena s prečnimi urezi.

Že J. Korošec ni našel za ta predmet pravih analogij med slovanskim gradivom našega in drugega ozemlja.⁹ Toda danes naš torques ni več osamljeni pojav te vrste nakita. Tako zelo pristne analogije ima v ogrlici — torques iz groba 112 iz nekropole, odkrite v neposredni bližini vasi Grborezi zahodno od Livna.¹⁰ Ta je izdelan iz ene, vendar tordirane bronaste žice, katere konca sta oblikovana analogno našim (T. 2: 4). Datiran je glede na druge pridatke, pripisane temu grobu, v 10. in 11. stoletje, domneva pa se, da je import.¹¹

Drugi primer analogne ogrlice je odkrit na južnem Poljskem.¹² Drugače kakor naša je ta ogrlica izdelana iz srebra (T. 2: 2). Pripisana je pozno-rimski periodi, ki na tem ozemlju zajema 5. stoletje. J. Kostrzewski jo povezuje s podobnimi primeri, odkritimi ob zgornji Visli; tam se take ogrlice pojavljajo iz zlata (Plebanek, vojvod. aleksandrowsko). To področje je na meji przeworskega kulturnega kroga ter je pod močnim vplivom provincialnorimske civilizacije in s posredovanjem nosilcev germanskih skupin istočasno tudi pod vplivom črnomoških gotskih delavnic.¹³

Nadaljnje analogije imamo v ogrlici iz bogatega groba Mainz-Kostheim.¹⁴ Ta ima enako oblikovana konca, samo da je drugače kakor pri našem primeru obroč tordiran (T. 2: 3). Grob postavljajo v prvo polovico 5. stoletja in spada med bogate, t. i. »zahodne« knežje grobove hunskega časa.¹⁵

Podoben, samo zlat torques je bil najden v bogatem znanem grobu v Musljudumovi — Perm.¹⁶ Ta ima enako oblikovana konca, vendar je obroč rombičnega preseka z vgravirano svastiko na sredi (T. 2: 1). Spada v krog knežjih grobov hunskega časa na tem območju.¹⁷

Med vzhodnimi najdbami moramo omeniti še primer iz Kuzminska — Rjazan (T. 2: 5);¹⁸ njegovi konci so bili enako oblikovani.¹⁹

Od predmetov, ki so bili na omenjeni ogrlici, bomo obravnavali predvsem navedena »obroč«, ki v resnici predstavljata dve zapestnici. Obe sta manjših

⁹ J. Korošec, Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji. Celje (1947) 81.

¹⁰ Grborezi, T. 20: 3.

¹¹ *ibid.* 79 sl.

¹² J. Kostrzewski, Wielkopolska w pradziejach. Warszawa — Wrocław (1955) sl. 750.

¹³ *ibid.* 246 sl.

¹⁴ J. Werner, 1956, II, T. 55: 10.

¹⁵ *ibid.* I, 84.

¹⁶ *ibid.* II, T. 59: 12; N. Fettich, La trouvaille de tombe princière hunnique a Szeged-Nagyszéksos. Arch. Hung. 32, 1953. T. 18: 13. Vsa starejša literatura o tej najdbi je podana v opombi 2 na str. 131 (dalje N. Fettich 1953).

¹⁷ J. Werner, 1956, I, 84.

¹⁸ J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka. Ljubljana (1952) 400. sl. 155/7.

¹⁹ Obstaja še dokaj podoben torques, izdelan iz železne žice štirioglatega preseka s sploščenimi preluknjanimi konci, zaprtimi z majhnim zatikalom. Najden je bil v grobu 16 v Pilinu-Nógrád (J. Hampel, Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig [1905] III, T. 527: 1), poleg ene dvolistaste in štiri rombičnih železnih puščic (*ibid.* T. 527: 2, 3—6). Te najdbe nihče ne omenja.

dimenzij in pripadata dvema različnima tipoma. Ena je masivna in izdelana iz debelejšje bronaste žice z rombično oblikovanimi konci (T. 1: 2). Ta tip zapestnice je v 5. stoletju že v rabi na območju karpatskega bazena,²⁰ Podonavja²¹ ter v mlajši periodi tudi na ozemlju vzhodnih Alp.²² Zelo pogosto se pojavlja izdelan iz železa.²³ Glede na razvoj tega tipa nakita, ki se obdrži zelo dolgo, predstavljajo omenjeni primeri iz 5. stoletja prototipe podobnih zapestnic, razširjenih v avaro-slovanskem krogu.²⁴ Verjetno moramo tudi za primere majhnih velikosti iskati izvor v kulturnih krogih vzhoda, kjer so ravno tako kot torquesi veliko v uporabi zlate in srebrne masivne zapestnice.²⁵ Dobimo jih tudi v grobovih hunske periode drugod v Evropi.²⁶

Za drugo zapestnico se je izkazalo, ko je bila že očiščena, da pripada tipu s kačasto oblikovanimi konci, da je po vsej površini ornamentirana s krožci z luknjico na sredi, ki se v določenih presledkih vrstijo drug za drugim (T. 1: 3). Zapestnica je izdelana iz brona ter je pozlačena. Tudi ta tip zapestnice je zelo priljubljen v zgodnjem srednjem veku, vzhodno od našega ozemlja. Posebno v velikem številu je zastopana v Panoniji ter deloma na ozemlju med Donavo in Tiso.²⁷ V primerjavi s starejšimi primeri na našem ozemlju²⁸ predstavlja tako po tipu kot po ornamentiki verno kopijo zapestnic, izdelanih iz kosti. Na našem ozemlju se te datirajo v konec 4. in 5. stoletja.²⁹ Zaradi skupnih elementov obeh primerov zapestnica iz groba št. 5 ni mnogo mlajša od omenjenih poznoantičnih zapestnic.

Uhani, vdeti na ogrlici, so se izkazali kot tip bronastega uhana z masivno izdelanim poliedrom na enem koncu, (T. 1: 4). Tip tega uhana, ki predstavlja poleg ločne fibule in pasne spona enega od vodilnih elementov germanske noše,³⁰ dobimo povsod, kjer se širijo germanske kulturne skupine.³¹ Najstarejše najdbe imamo za območje, ki so ga zasedli krimski Goti. Te najdbe spadajo v 5. stoletje, in to v grobovih hunske periode že v njihovo prvo polovico.³²

²⁰ N. Fettich, 1963, 169, T. 46: 3—4; T. 55: 3; T. 56: 2.

²¹ M. Párducz, Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. *Studia arch.* 2, 1963, T. 5: 20, 18—19; D. Dimitrijević, J. Kovačević, V. Vinski, Seoba naroda, arheološki nalazi jugoslovenskog Podonavlja. Zemun (1962) 119, sl. 1 (spodnje); H. Mitscha-Märheim, Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren, Die Völkerwanderungszeit in Österreich. Wien (1963) sl. 2.

²² H. Dolenz, Funde aus Kärnten aus 7.—11. Jahrhundert. *Carinthia I*, 150, 1960, sl. 2/3—3; J. Kastelic, Slovenska nekropola na Bledu. *Dela SAZU* 13, 1960.

²³ *ibid.*

²⁴ D. Csallány, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. *Arch. Hung.* 38, 1961, 271; N. Fettich, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pili-smarót-Basaharc. *Studia arch.* 3, 1965, 105 sl., sl. 22: 4; 49: 1; 50: 6—7; 57: 1—2; 101: 2 *itd.*

²⁵ Kerč-Glinišče (J. Werner, 1956, T. 15: 2, 3).

²⁶ Wolfheim, Rheinhessen (*ibid.* T. 4: 6), Niederolm (*ibid.* T. 42: 12), Atzgerdor (*ibid.* T. 6: a 3), Šipovo na Derkulu, kurgan 3 (*ibid.* T. 8: 6), Laa an der Thaya (*ibid.* T. 9: 6—7).

²⁷ N. Fettich, Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst. *Arch. Hung.* 31, 1951, 164 sl., T. 33—37, in se veže z germanskimi najdišči.

²⁸ J. Mikl-Curk, Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu pri Ptuj. *ČZN* 2, 1966, T. 4: 4, 7.

²⁹ *ibid.* 59.

³⁰ J. Werner, 1956, 93.

³¹ Od Krima do Francije in Spanije ter predstavljajo gotsko zapuščino.

³² J. Werner, 1956, II, T. 41: 2; T. 48: 5.

V Panoniji in vzhodnem delu vzhodnoalpskega ozemlja segajo do sredine 6. stoletja,³³ dalje na zahodu pa se v germanskih skupinah obdržijo vse do druge polovice 7. stoletja.³⁴ Polieder na tem tipu uhana je lahko izdelan v perforirani tehniki z vloženim poldragim kamnom,³⁵ iz tanke pločevine, okrašen s granulacijo³⁶ ali je masivno izdelan, neornamentiran ali ornamentiran, s krožcem z vdolbinico na sredi.³⁷ Vse te tehnike so uporabljene istočasno, samo z razliko, da se je izdelava masivnega poliedra ohranila dalj časa kot druge tehnike.³⁸

Po vseh dejstvih, ki so povezana z opisanimi elementi, je inventar groba št. 5 po značaju izrazito germanski. Ker pa v germanskih kulturnih skupinah, ki so na ozemlju karpatskega bazena in panonske nižine prišle s severa, ne dobimo ogrlice — torquesa,³⁹ je jasno, da je njihov izvor treba povezati s tistimi germanskimi skupinami, ki so prišla na to področje z vzhoda.⁴⁰ Dejstvo, da je ta tip ogrlice značilen za moške grobove, redkeje za ženske, in predstavlja poleg nekaj drugih predmetov nomadski element, je očitno, da imamo opraviti z elementi, ki se vežejo z germanskimi plemeni, ki so vdirla v srednjo Evropo s premikanjem hunskih čet.⁴¹ Zanimivo je, da je večina grobov tega časa usmerjenih v smeri S—J,⁴² J—S,⁴³ ZV—SV,⁴⁴ toda obstajajo, posebno v srednjem Podonavju, tudi grobovi iz prve polovice 5. stoletja, ki leže v smeri Z—V.⁴⁵ Res je, da ne razpolagamo z nobenim antropološkim podatkom skeleta iz groba 5, ki bi nam bolj jasno potrdil naše domneve. Toda dejstvo, da so vsi drugi nakitni predmeti vdeli na ogrlici, bi dovolilo v določeni meri domnevo, da grob št. 5 predstavlja slovanski grob, že glede na usmeritev, in da je ta inventar v sekundarni uporabi. Za tako tolmačenje bi našli oporo v inventarju omenjenega groba 112 v Grborezih. Toda tudi tam stanje ni popolnoma jasno. Za starejšo datacijo bi govorila usmeritev J—S,⁴⁶ vendar so prstani tega groba mlajši od torquesa.⁴⁷ Ta moment bi deloma opravičil tudi druge najdbe in bi do-

³³ Kot je primer iz Apahide, ki je datiran v drugo polovico 5. stoletja, ali primer iz Inakfalva, Csongrád-Kettőshalmi-ödüllő, Szamosfalva itd., ki spadajo v prvo polovico 6. stoletja.

³⁴ Posebno pa v bajuvarskih in alamanskih grobovih (H. Bott, Bajuvarischer Schmuck der Agilolfingerzeit. München [1952] 141 sl.; J. Werner, Das alamanische Gräberfeld von Bülach. Basel [1953] 11; H. Stoll, Die Alamanen in Württemberg. Berlin-Leipzig [1939] 18 in dr.)

³⁵ Kot je primer iz Atzgersdorfa, Laa an der Thaya.

³⁶ Kot je zlat primer iz Ptuja.

³⁷ Kot je primer iz Osorukova, sev. Kavkaz, Phanagoria-Taman.

³⁸ D. Csallány, 1961, 270 sl.

³⁹ V karpatski kotlini so torquesi najdeni v gepidskih grobovih, toda vedno v sekundarni rabi. Tudi Csallány podčrtuje, da niso značilni za gepidski kulturni krog (ibid.).

⁴⁰ Iz hunsko-gotske periode obstaja še cela vrsta tipov raznih ovratnic-torquesov, ki niso podobni našemu (J. Werner 1956, 84).

⁴¹ ibid.

⁴² Kot je primer v Sipovo na Derkulu (ibid. 102).

⁴³ Npr. Laa an der Thaya (ibid. 110), Phanagoria, Taman grob 88, ki je imel nekaj odklona proti jugu (ibid. 104).

⁴⁴ Npr. Sipovo na Derkulu, kurgan 3, Engels-Pokrovsk (Voschod) in kurgan 36 (ibid. 102 sl.).

⁴⁵ Npr. Hobergsdorf, grob 1, Vicemilice, Bučovice, Rakšice — Krumlov (ibid. 110).

⁴⁶ Grboreži, 57.

⁴⁷ Posebno prstan z rombično razširjenim sprednjim delom (ibid. T. 20: 2).

voljeval, da se grob uvrsti med slovenske grobove z inventarjem v sekundarni rabi. Nasprotno grob s Ptujkega gradu nima niti enega elementa, ki bi bil mlajši od 5. stoletja. V grboreškem grobu je bil skelet otroka,⁴⁸ na Ptujem gradu pa imamo opraviti z odraslo osebo.⁴⁹ Če dalje primerjamo velikost predmetov, vdetih na našo ogrlico, vidimo, da imamo opraviti z nakitom, ki ga je lahko nosil samo otrok. Ta moment bi pojasnil dejstvo, zakaj omenjeni predmeti niso bili najdeni na mestih, kjer so jih nosili.

Da upravičeno domnevamo, da je na grajskem hribu obstajal del grobišča, ki je pripadal starejši periodi, kot je tu odkrita slovanska, dokazuje razen groba št. 5 tudi določeno število drugih grobov, ki jih bo treba izločiti iz sklopa slovanskega grobišča tega najdišča; to bomo obravnavali na drugem mestu.

Tudi z zgodovinskega gledišča obstajajo možnosti, ki dovoljujejo domnevo o obstanku nekropole na tem delu hriba v obravnavani periodi. Če upoštevamo sklepe, ki jih prinaša profesor Klemenc na podlagi pisanih virov, za čas okoli sredine 5. stoletja, da »Poetovio je moral biti tedaj še pomembno rimsko mesto«,⁵⁰ in meni, da »ako mesti Poetovio in Celeja nista bili porušeni že pri prvem Atilovem pohodu leta 451, sta bili pa popolnoma uničeni leta 452, kakor Emona in Akvileja«⁵¹, se je grajski grib do njegove obnove⁵² lahko uporabljal kot grobišče.

ZUSAMMENFASSUNG

Elemente aus der Periode der Völkerwanderung in der Nekropole auf dem Burghügel von Ptuj

In seiner kurzen Abhandlung widmet der Autor seine Aufmerksamkeit dem Inventar des Grabes Nr. 5 der Nekropole auf dem Burghügel von Ptuj, bei dem nach der Konservation¹ einzelne Elemente zum Vorschein gekommen sind, die den Kulturhabitus des Materials dieses Grabes ändern. Es hat sich erwiesen, dass die Anhängsel am Halsring-Torques (T. 1: 1), der unter dem slawischen Material keine Analogie hatte,⁹ zwei kleine Ohringe mit massivem Polyeder (T. 1: 4), die zwei anderen Reifen aber zwei Armringe darstellten. Einer gehört zum Typ mit Enden von rhombischem Querschnitt (T. 1: 2), der andere aber, der vergoldet war, zum Typ mit schlangenförmigen Abschluss und war in seiner ganzen Länge mit kleinen Kreisen ornamentiert (T. 1: 3).

Seine besondere Aufmerksamkeit wendet der Autor dem Halsring-Torques zu, der nach der Gestaltungsweise seiner Enden Analogien im Exemplar aus Grborez — T. 2: 4,¹⁰ in den Exemplaren aus Südpolen — T. 2: 2¹² aus dem südöstlichen Russland (Musljumova — Perm. T. 2: 1,¹⁶ Kuzminskoje-Rjazan T. 2: 5¹⁸⁻¹⁹) und im Westen im Exemplar aus Mainz-Kostheim hat, T. 2: 3.¹⁴ Alle angeführten

⁴⁸ Od skeleta je po poročilu in situ v splošnem ohranjena samo glava (ibid. 30).

⁴⁹ To se da soditi po podani dolžini skeleta.

⁵⁰ J. Klemenc, 1950, 69.

⁵¹ ibid. 70 in 79.

⁵² ibid. 71.

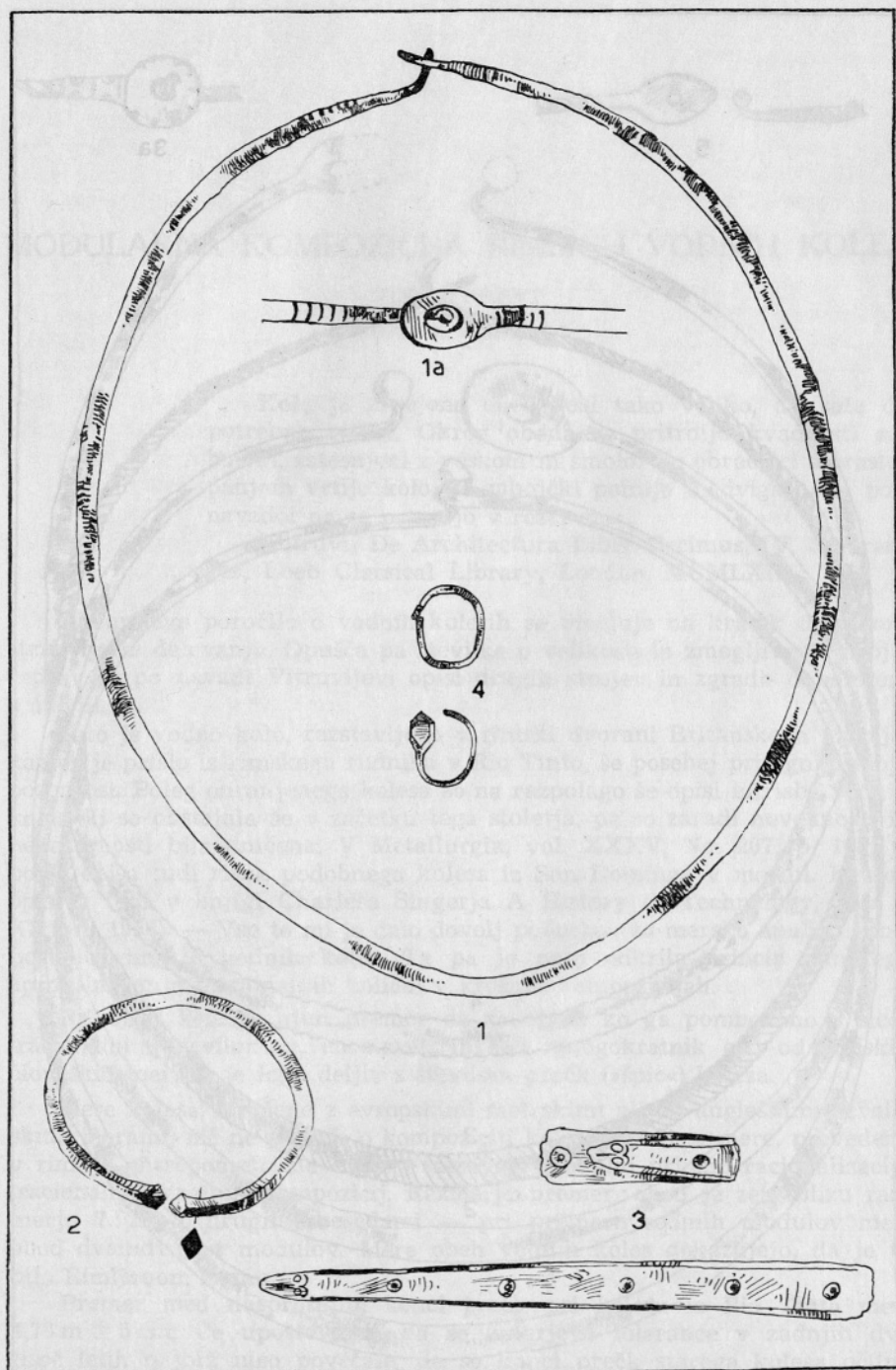
Halsringe sind Elemente des 5. Jahrhunderts¹³ und binden sich an die sog. Fürstengräber östlicher¹⁷ und westlicher Prägung.¹⁵ Ihre Herkunft ist aber nicht in Karpatenbassin zu suchen,³⁰ sondern im Osten.⁴⁰ Vornehmlich in den Männergräbern, seltener in den Frauengräbern, stellen sie ein Nomadenelement dar als Kennzeichen eines gehobenen sozialen Ranges.⁴¹

Der erste Typ des Armringes stellt Elemente des 5. Jahrhundert dar,²² wie sie im Gebiet Pannoniens,²⁰ des Donauraumes²¹ und der Ostalpen auftraten.²² Sehr häufig erscheint er auch verfertigt aus Eisen und erhält sich sehr lange.^{23–24} Auch für dieses Element vertritt der Autor die Meinung, dass seine Herkunft im Osten zu suchen sei.²⁵ Der zweite Armringtyp stellt eine jüngere Variante der aus Bein verfertigten Armringe dar, wie sie im ostalpinen Gebiet Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts getragen wurden.²⁹

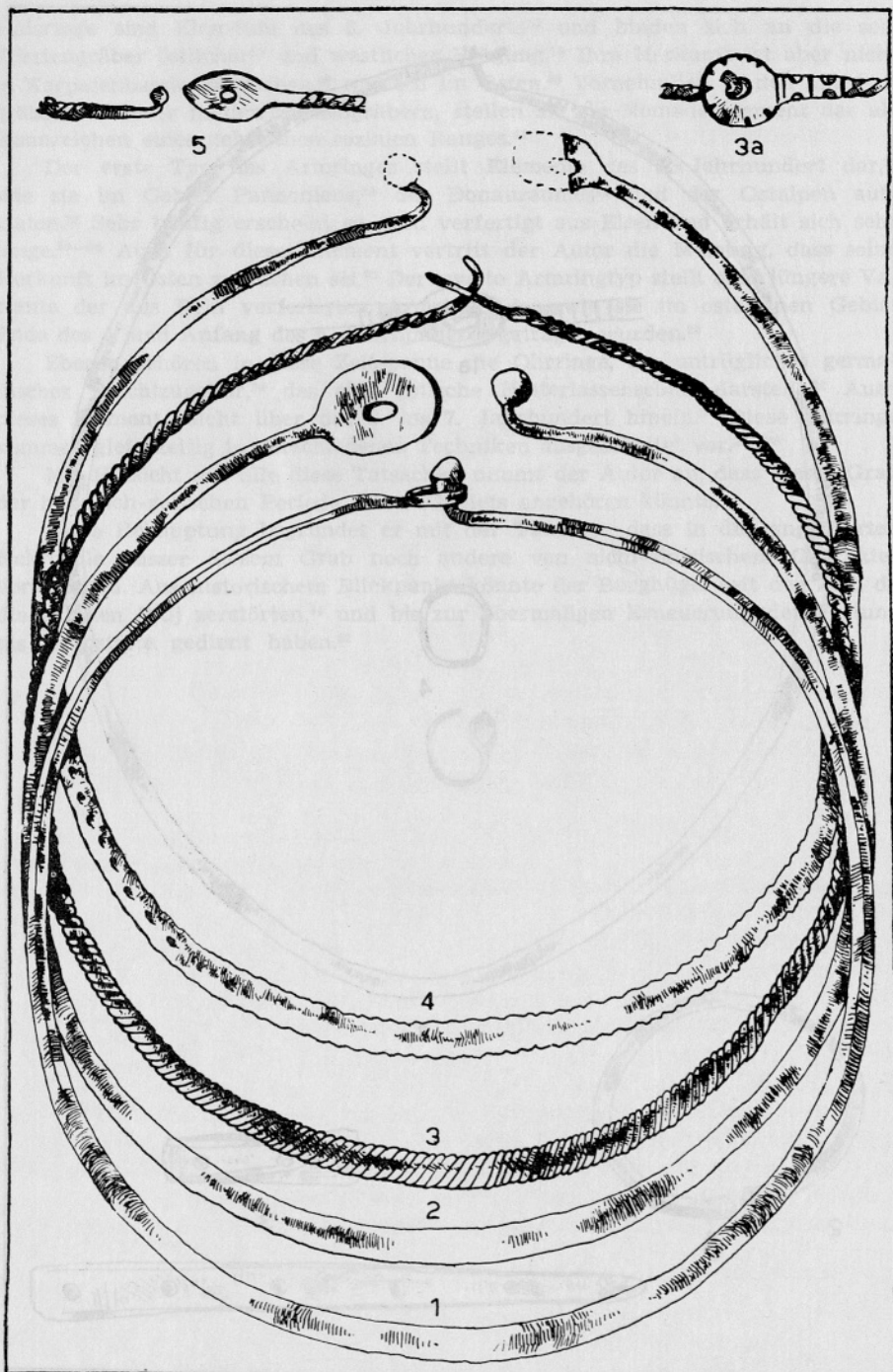
Ebenso gehören in diese Zeitspanne die Ohrringe, ein untrügliches germanisches Trachtzugehör,³⁰ das eine gotische Hinterlassenschaft darstellt.³² Auch dieses Element reicht über das 6. ins 7. Jahrhundert hinein.³⁴ Diese Ohrringe kommen gleichzeitig in verschiedenen Techniken ausgearbeitet vor.^{35–38}

Mit Hinsicht auf alle diese Tatsachen nimmt der Autor an, dass dieses Grab der hunnisch-gotischen Periode dieses Gebiets angehören könnte.

Seine Behauptung begründet er mit der Tatsache, dass in der angeführten Nekropole ausser diesem Grab noch andere von nicht-slawischem Charakter vorkommen. Aus historischem Blickpunkt könnte der Burghügel seit der Zeit, da die Hunnen Ptuj zerstörten,⁵¹ und bis zur abermaligen Erneuerung der Festung als Grabstätte gedient haben.⁵²

Ptujski grad. Grob št. 5 — Burghügel von Ptuj. Grab Nr. 5

1 Musljumova; 2 Lagiewnik, pow. Kościanskim; 3 Mainz-Kostheim; 4 Grborezi;
5 Kuzminskoje (Rjazan)